

ISSN 1402-2117
Årg 4 Nr 2

"Hänna köm ägge bårte katta!" ⁽¹⁾

DAUM-KATTA

HÖSTBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 1997

Arkivsalstrams i norr och dur

Ett vredgat rytande skakade arkivsalens skåp. Huset skälvde. Det var kattan som hade upptäckt att 1997 års vårnummer av DAUM-KATTA av försumliga redaktörer fått året 1996 på sin första sida.

- Vad är det här för arkiv? Återanvänder ni årtal också? Sparsamhet till döds! Ni borde veta vid det här laget att det är 1997 i år. Klantskallar! Får inte upprepas!
- Hur lätt blir kattens kinder heta! Vi satsar på framtiden till den grad att vi inte kommer i håg att se på almanackan. Men vi lovar att bättra oss: dagens Katta, som är årets andra Katta är - med andra ord - 1997 års höstkatta.
- Det lät intressant det där att glömma almanackan för att satsa på framtiden. Själv tänker jag ju alltid framåt. Kvalitén på sardiner lär bli utsökt i höst sägs det. Och ni som hellre ägnar er åt andliga övningar kan förstås glömma sådana trivialiteter som årens gång.
- Så förstående du blev! Du ångrar kanske att du röt åt oss?
- Det var en rimlig åthutning! Nu ska vi bara se framåt. Rumpan har man städse bak! Vi ska tillsammans bli bättre och bättre i vår arkivsal med omnejd! Excelsior!!

Sa kattan på sitt halvlärda vis och tog ett glädjesprång upp till den arkivskåphöjd varifrån DAUM- KATTA triumferande leder den entusiastiska skara som kallas

Personalen

⁽¹⁾ "Hänna köm ägge bårte katta!" Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant 'Nu kommer ägget ur kattan'. Innebörden är ungefärligen - med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: 'detta är pudelns kärna'.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). DAUM ingår i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).

DAUM-KATTA finns också på nätet: <http://www.umu.se/daum/>

I detta nummer rätt mycket om namn, om Karesuandosamiska, om låtar och husfader - men också annat. Alltid lär man sig något i DAUM-KATTA!

Nästa nummer utkommer när DAUM-KATTA så vill, mars kanske eller april.

Notiser, sen sist

Årets julklappsböcker från DAUM

En ny bok, *Aspekter på växtnamn*, har under sommaren utkommit med DAUM som utgivare. Det är en innehållsrik - och vacker - bok med bidrag av tio författare.

Ett länge efterfrågat arbete, *Ordbok över Nysättramålet* av Astrid Lundgren, har nu lämnats till tryckeriet. Boken levereras från bokbinderiet i början av november.

Ring eller skriv och beställ böckerna direkt från oss eller i närmaste bokhandel! Se vår boklista i slutet av DAUM-KATTA.

Veckans hemsida

Kulturnät Sverige (kulturnat@iva.se) presenterar varje vecka spännande kultursidor. DAUM utsågs till vår stora glädje till *Veckans länk* vecka 34-35. Arkivets verksamhet nämndes kortfattat liksom alla de spännande möjligheter som ges den virtuella besökaren av hemsidan <http://www.umu.se/daum/>

Arkivnätverket i Umeå

Arkivnätverket i Umeå sammanträdde den 9 september med Staffan Lundmark som DAUM:s utsände. Representanter för de i nätverket ingående sju arkiven diskuterade utformningen av Umeå-versionen av *Arkivens dag* i november 1998. *Arkivens dag* är en del av Kulturhuvudstadsåret 1998; kulturdepartementet har för arrangemang utanför Stockholm skapat ett särskilt kansli, Kultur i hela landet.

Lokalerna i framtiden

De planer som har funnits att åstadkomma ett arkivcentrum i anslutning till universitetet har glädjande nog åter aktualiserats. Universitetets rektor har nämligen givit Forskningsarkivets tidigare chef, professor Egil Johansson, i uppdrag att "bereda frågan om tillskapandet vid Umeå universitet av ett Centrum för arkivstudier. - Centret, som bör tillskapas som en försöksverksamhet under tre år, skall ha som uppgift att samordna den verksamhet som bedrivs inom arkivområdet vid universitetet i syfte att göra den tillgänglig för universitetets lärare, forskare och studenter med beaktande av den hjälp modern informationsteknologi erbjuder. Denna verksamhet bör också i samordnad form kunna utgöra en resurs för övriga högskolor i regionen. Möjligheterna till samverkan med andra arkivhållare i regionen bör klargöras." (Citatet är hämtat från ett informationsblad från Forskningsarkivet vid Umeå universitet, maj 1997). Rimligtvis bör DAUM delta i dessa diskussioner om arkivsamarbete i Umeå. Eventuellt kan diskussionerna leda fram till lämpliga lokaler tillsammans med andra arkiv. Se också inlägg från Tryggve Sköld nedan.

I Linnés fotspår blev DAUM:s *Hedersägg* utdelat

En liten skara med anknytning till DAUM gjorde den 20 september en exkursion i Linnés fotspår därtill inspirerad av utgivaren av *Iter lapponicum*, professor Sigurd Fries. Boken beräknas utkomma våren 1998.

- 3 -

Målet var Lycksamyran i Stensele där Linné år 1732 fann sig tvingad att vända när väglaget blev för bedrägligt. Det aktuella avsnittet om denna händelse återfinns f ö i DAUM-KATTA, årg 3, nr 1, 1996.

Skaran kom lyckligt och tämligen torrskodd fram till vändpunkten, där ett anslag berättar om Linnés beslut att vända. Det högtidliga ögonblicket blev ännu högtidligare när arkivchefen meddelade att DAUM:s särskilda priskommitté beslutat tilldela dagens färdledare och arkivets mångåriga välgörare, Sigurd Fries, sitt *Hedersägg*, DAUM:s stora utmärkelse för berömliga gärningar till arkivets fromma.

Ägget överlämnades och akten avslutades med att en skål i pastor Linders dricka höjdes för Linné, Sigurd Fries och DAUM.

Personellt på DAUM

Catherine Eriksson avtackades vid en kaffestund den 1 sept för fina insatser i samband med datoriseringen av DAUM:s samlingar. Vid samma kaffestund hälsades den nye samiske arkivarien, Thomas Omma, välkommen till DAUM.

Nya tillfälliga medarbetare på DAUM är för närvarande Gullik Dahlstedt, Bo Lindh, Maria Olsson, Raija Sandström, Ingela Sörbrandt. De hälsas alla hjärtligt välkomna.

SOFI:s nye direktör, Björn Lindquist gjorde ett populärt arbetsplatsbesök på DAUM den 24 september. Han upplystes om alla DAUM:s pågående projekt och fick tillfälle till både rundvandring och samtal vid kaffet med hela skaran, 14 entusiastiska medarbetare.

Ny arkivchef skall tillsättas vid DAUM, med tillträdesdag 1 december i år. Tjänsten har varit utannonserad och fyra sökande har anmält sig.

Den nuvarande arkivchefen, tillika redaktör för DAUM-KATTA, skall pensioneras och tackar härmed definitivt för sig - samtidigt som kattan försäkrar att hon för sin del har nio liv.

Jan Nilsson

SOFI:s värld. 3

Till ny direktör för SOFI har regeringen förordnat fil kand Björn Lindquist från och med den 1 juli 1997. Direktör Lindquist kommer närmast från Kulturdepartementet, där han har varit sekreterare i Marinmuseikommittén och verksam i det s k SESAM-projektet.

Den 3 juli beslutades att SOFI:s kansli också fortsättningsvis skall vara

placerat i Uppsala. Målsättningen är att samlokalisera all SOFI:s verksamhet i Uppsala till Arkivcentrum.

Jan Nilsson

- 4 -

Karesuandosamiskan i Arjeplog - en studie i språkförändring

1919 års renbeteskonvention mellan Sverige och Norge innebar början på en omvälvande tid för karesuandosamerna. I den så kallade "lappkodicillen" från 1751 hade de två rikena i sina lagar fastslagit samernas rätt att på sitt gamla sätt flytta mellan vinterbetesmarker i de svenska skogarna och sommarbetesmarker vid den norska kusten. Man hade gjort vissa eftergifter åt tanken om sameland som en egen "nation" med egna gränser. Nationalistiska och kolonialistiska tankar satte nu stopp för det. Norrmännen spärrade för de "svenska" samerna betydande områden och karesuandosamerna gick miste om ungefär hälften av sina sommarbetesmarker på öar och halvöar i Troms Fylke. Det blev för trångt på de återstående markerna närmast gränsen och de kommande åren företog myndigheterna en omfattande förflyttning av 75 familjer med sammanlagt 279 personer och 16 500 renar till sydligare, mindre trångbodda trakter. Huvuddelen kom att hamna inom Jokkmokk och Arjeplog men ett par familjer förflyttades ända till Tärnatrakten.

Den nya miljön var för inflyttarna främmande på många sätt - inte minst språkligt. Kontakten med de traditionella talarna bröts och de infödda samerna talade en annan varietet som kunde vara nog så svår att förstå för ett otränat öra (skillnaden mellan karesuandosamsiska och arjeplogssamiska är ungefär som mellan svenska och danska). I samhället i övrigt talades svenska till skillnad från finskan man var van vid från Karesuando. Visst hade man läst lite svenska i skolan och man hade ju kommunicerat litegrann med norrmännen i sommarbeteslandet men för de allra flesta var svenskan ett främmande språk. Hur de här betingelserna har påverkat karesuandosamiskan i Arjeplog är något som jag som doktorand vid Institutionen för Samiska, Umeå Universitet forskar på just nu.

Ett språk är alltid i något avseende i förändring: nya ord, fraser, uttryck dyker upp och andra försvinner. Av samhälleliga förändringar följer nya språkliga behov och på längre sikt förändras även ljudsystem, formsystem och meningsuppbyggnad. Denna förändring brukar man beskriva med en vågrörelse: språket i språkgemenskapen förändras successivt från individ till individ och från grupp till grupp. Karesuandosamerna i Arjeplog kunde inte längre nås av de här vågrörelserna och deras språk utvecklades följaktligen i en annan riktning än språket hos dem som bodde kvar. Förändringarna som kom att ske gällde i huvudsak endast den egna gruppen.

Utifrån tidigare forskning kan man hypotetiskt säga var de språkliga förändringarna först kommer att ske. De områden där språket är komplext och avviker från ett generellt mönster, de så kallade markerade enheterna, har visat sig känsliga. I samiskan hör också dualisformer och modusformer av verb som konditionalis och imperativ hit. Vanliga fenomen är så kallade analogier, dvs former eller ändelser som används i ny kontext, t. ex. när en ändelse som vanligtvis betecknar nutid används i ett samband betecknande dåtid:

soai mannaba 'de (två) far'

soai manaiga 'de (två) for'

Ovanstående former av ordet *mannat* 'att fara' står som grund för följande analogibildning:

soai manaiba 'de (två) for'.

Forskningen har en sociolingvistisk inramning. Den relateras till talarnas språkanvändning och material samlas in från personer med olika bakgrund, i olika åldrar och olika yrken. Hur skiljer sig t. ex. en renskötarens språk från en icke renskötarens? Här kommer också begrepp som språkbehärskning och språkmistande in, dvs den process då individer eller grupper gradvis upphör att tala ett språk.

- 5 -

Svenskan är ju majoritetsspråk och samiskans existens helt klart hotad. Språket används i allt färre så kallade domäner (t. ex. hem, skola, arbete) och i berörd befolkningsgrupp märks detta tydligt då alla över 50 i stort sett undantagslöst behärskar samiska, medan gruppen under 50 visar upp en spännvidd från full språkbehärskning till ingen språkbehärskning alls. Språket inlärs av många ofullständigt och får samiskan leva kan detta bidra till en ny standard i framtiden som i många avseenden avviker från tidigare normer.

Det saknas kunskaper om hur de utflyttade samernas språk har utvecklats och vad som ligger bakom denna utveckling. Det saknas också kunskaper om hur en samisk varietet påverkas av en annan. Även om det i grunden ännu rör sig om karesuandosamiska så har talarna i viss mån anpassat sitt språk efter arjeplogssamiskan. Främst handlar det givetvis om lånord och fraser men också ordformer, meningsuppbyggnad och uttal. Betydelsen av vissa ord anpassas också, t. ex. *dacca* som i nordsamiskan betyder 'norrman', i lule- och arjeplogssamiskan även 'svensk'. Naturligtvis har också arjeplogssamerna anpassat sitt språk efter karesuandosamiskan, men min forsknings huvudsyfte är inte att ta upp aspekter på detta.

Forskningen omfattar alltså två fenomen, dels sådana förändringar som grundar sig i språkkontakt, dels sådana som uppstår i en språkbytessituation. Mycket talar för att de delar som först påverkas vid språkmistande är desamma som först förändras vid språkkontakt och som sist lärs in av inlärare. Det rör sig med andra ord om ett ganska komplext och sammansatt fält som det är meningen att min forskning ska kartlägga, men det är ju också det som gör det så intressant.

Thomas Omma

DAUM närmare universitetet

En tanke som länge förts fram i interna diskussioner om DAUM:s framtid är tanken på ett arkivcentrum. För oss som har vårt dagliga tillhåll på universitetet är det lång väg bort till Teg. Om man som jag åker buss, tar det nästan en hel förmiddag att kontrollera ett enda belägg för en artikel.

Hur vore det om man byggde ett arkivcentrum i backen bakom humanisthuset? Huset skulle byggas med arkivsäkra bergum i denna backe. Det skulle rymma även andra arkiv i anslutning till universitetet. Efterhand som universitetsbiblioteket behöver utnyttja sina egna lokaler blir det mindre plats för inhyrda arkiv där.

Det råder undersysselsättning i byggnadsbranschen och många byggnadsarbetare går sysslolösa.

Nu är rätta tiden att bygga. Men man bör bygga ett ordentligt tilltaget arkivcentrum, så att det dröjer några decennier, innan det blir för litet.

Tryggve Sköld

- 6 -

En betraktelse

För ganska många år sedan stod jag i arkivsalen i ett av Uppsalaarkiven och tittade i lådorna, väl dold av de höga skåpen. Det pågick byggnadsarbeten i rummet, och en av hantverkarna sa till sin kamrat: "Tror du samhället gick åt helvete, om man stängde igen den här institutionen? Det här är inga livsviktiga grejer inte."

Det var ett chockerande uttalande, och jag skrev ner det ordagrant. Men vid närmare eftertanke hade han nog rätt. Samhället skulle bestå utan våra arkiv, och vi själva skulle säkert kunna hålla oss vid liv utan dem. Frågan är bara, vilket slags samhälle vi skulle få och hur våra liv skulle gestalta sig på sikt.

För vad våra arkiv ger oss - de stora i Uppsala, såväl som de mindre ute i landet - är en förbindelse med äldre tider och känslan av kontinuitet mellan det som varit och det som är. Utan kunskap om det som varit skulle vi inte känna den trygghet i nuet som vi - trots all oro i tiden - nog ändå känner.

Arkiven inom Språk- och folkminnesinstitutet har lite av samma uppgift för oss, som miman hade för människorna ombord på Aniara. Miman, detta egendomliga, tröstande instrument, visade ju bilder från den jord som Aniara i svindlande fart var på väg bort från. Miman innefattade bland mycket annat, säger Harry Martinson i en kommentar, "historien och minnet". Men den visade vid ett tillfälle också nuet i all sin ohygglighet, och då slocknade den och dog. När miman sedan inte längre kunde ge människorna kontakt med det som varit, blev tomheten ombord på den ständigt framrusande Aniara förfärande.

Våra arkiv får inte gå "åt helvete" på samma sätt som miman gjorde, då den slocknade.

Att på det här viset jämföra arkiven inom Språk- och folkminnesinstitutet med miman i Harry Martinsons Aniara kan tyckas en smula patetiskt. Men varför kan man inte få vara lite patetisk ibland? Dock, låt oss återvända till verkligheten! Och i verkligheten förhåller det sig så, att våra arkiv naturligtvis inte är ensamma om att knyta samman det förflutna med nuet. Det gör många andra kulturinstitutioner i Sverige också. Men våra arkiv skiljer sig kanske från de flesta av dem, genom att samlingarna, som arkiven förvarar och vårdar, oftast är knutna till bestämda delar av vårt land. Det är alltså fråga om ett slags regionalt förankrat minne, och det gör det kanske extra värdefullt för oss alla. För vi är dock, de flesta av oss, rätt väl förankrade i en region eller en bygd, och bor vi inte kvar i regionen eller bygden utan hör till den stora gruppen flyttare, så vill vi nog ändå förr eller senare veta lite om de trakter vi kommer ifrån. Det gör arkivmaterialets lokala förankring särskilt betydelsefull.

Av alla verksamheter som bedrivs i vårt land gynnas de som ryms inom Språk- och folkminnesinstitutet - med några få undantag - alldeles särskilt av decentralisering. Det är ju en stor fördel att ha nära till det man samlar eller undersöker. DAUM är ett bra exempel på detta. Det

är ett ungt arkiv (visserligen med en föregångare: Folkmåls- och folkminnesinstitutet för övre Norrland), men under de gångna 27 åren har DAUM hunnit avsevärt vidga och fördjupa dokumentationen av språk och folkminnen och knyta värdefulla kontakter med andra, lokalt förankrade kulturinstitutioner i övre Norrland, museer, hembygdsföreningar osv.

Här måste också till sist nämnas den största kulturella satsningen som har gjorts för Norrland, en decentralisering av stora mått, nämligen Umeå universitet, och den oerhörda stimulans för Norrlandsforskningen som universitetet har inneburit. Ett enstaka exempel: arkeologerna i Umeå har givit oss en ny bild av Norrlands förhistoria. För forskningen framför allt inom universitetsämnena nordiska språk och etnologi, samiska och finska är DAUM ett viktigt stöd och en god samarbetspartner.

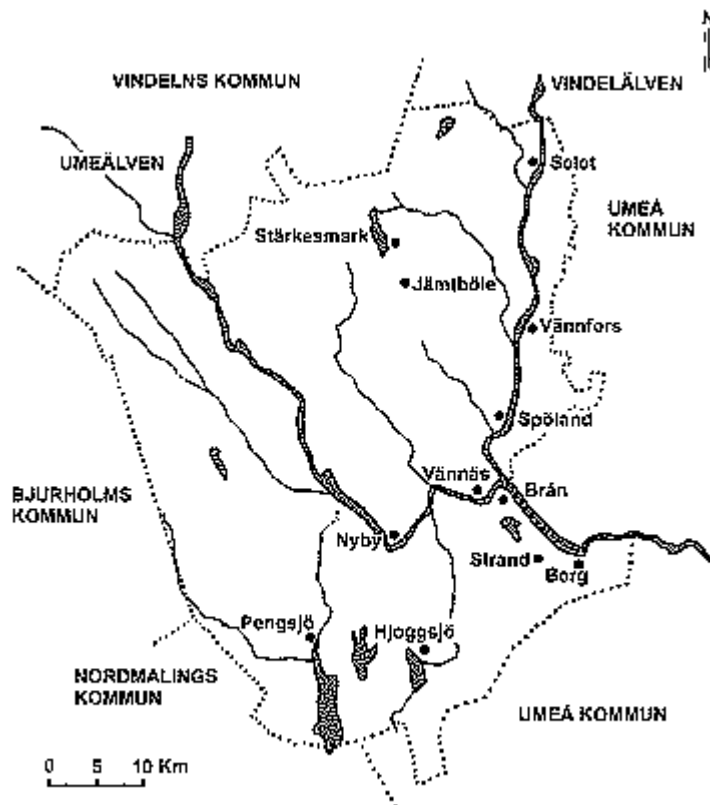
Sigurd Fries

- 7 -

Älvnamnet Vindelns igen.

I det senaste numret av DAUM-KATTA gav jag några synpunkter på älvnamnet Vindelns. Här kompletterar jag med ytterligare några notiser.

1. Professor Birger Gerhardsson, Lund, född och uppvuxen i Vännfors nämner i brev till mig att vännforsborna om Vindelälven naturligtvis alltid sa bara *ån*. Det räckte. Så lägger han till "Vi barn sa som alla vännforsbor 'ån, han', medan pappa som kom från Långsjö, åt Nordmalingshället, sa 'ån, hon'." I min kommentar i DAUM-KATTA i våras nämnde jag att det har väckt språkvetares intresse att namnet på en älv är ett maskulint ord. Birger Gerhardssons påpekande aktualiserar ämnet: det ursprungligen feminina substantivet *å* betraktas i dialekterna i dag på många håll i både Västerbotten och Norrbotten som ett maskulint ord.

Ur: Claes Börje Hagervall, *Ortnamnen i Västerbottens län. Del 14. Vännäs kommun, Umeå 1986.*

2. Jag påpekade i min kommentar i DAUM-KATTA:s vårnummer att namnet Vindel (Venda osv) liksom många andra älvenamn är svårdaterat men att det bör vara mycket gammalt. De tidigast kända skrivna beläggen är från 1500-talet men då har namnet säkerligen varit i bruk i många århundraden.

Finns det *venda*-namn också på andra håll? Jo, det är en namntyp som är väl representerad i Norden. Några exempel ges i det följande. Man kan observera att även om *venda*-namn med tiden kan syfta på bebyggelse - gårdar, byar, trakter, landskap - är det alltid en naturföreteelse som är utgångspunkten: i botten tycks alltid finnas ett naturnamn med syftning på sjöar och framför allt vattendrag som 'svänger', 'kröker sig', 'vindlar' osv.

- 8 -

Låt oss börja med Norge. I *Norske elvenavn*, s 297, finner man ett par exempel på det enkla *Vinda*, dessutom ett par sammansättningar *Vindøla*. I samtliga fall utgår man i framställningen från att den ursprungliga innebörden är 'sno, dreie'. Dessutom förekommer *vend-*, *vind-* som förled i ett antal bebyggelsenamn. I det väldiga ortnamnsverket *Norske gaardnavne* kan den intresserade snabbt och utan större svårighet vaska fram ett tjugotal namn med denna förled som eventuellt kan höra hit, en del i medeltida belägg, exempelvis *Vinderen* 2:100, *Vinsnes* 2:228, *Vinnes* 6:272, *Vindal* 6:275, *Vinne* 15:147.

I Sverige är det framför allt **ett** namn som brukar nämnas i sammanhanget nämligen sockennamnet *Vendel* i Uppland, sannolikt från början namn på Vendelsjön. Två byar i Västmanland båda med

namnet *Vendle*, ett naturnamn i den småländska skärgården *Vändelkroken*, bebyggelsenamnen *Vendelsö/Vändelsö* i Sörmland resp Halland kan också få exemplifiera namntypen. Förteckningen kan göras mycket längre. Uppenbart är att namntypen, vars tillkomsttid kan vara utsträckt över lång tid, är mycket gammal.

Också i Danmark kan man finna många namn av detta slag. I John Kousgård Sørensens åttabandsverk, *Danske sø- og ånavne*, 1968-1996, upptäcker man en mängd varianter av namntypen som t ex *Vandel* 7:234, *Vinde* 7:315, *Vindelsbæk* 7:318, *Vindelå* 7:319.

Ofta nämnda i danska ortnamnssammanhang är namnen *Vends herred* och *Vendsyssel* vari forskare menar att ett **Wændil* ingår, ursprungligen med syftning på Limfjorden. *Wændil* antas också ha varit det ursprungliga namnet på Lilla Bält (se t ex *Odense amts bebyggelsenavne*, 1969, s 226 och *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, 12:233, 249).

Med dessa namn har vi hamnat i tidig medeltid. Vågar vi föreställa oss att också det ursprungliga namnet på Vindelälven, **Vinda/*Venda*, skulle kunna vara så gammalt? Att det finns en annan åldrig naturnamnsgrupp i våra trakter vet vi, nämligen *anger*-namnen (jfr *Hersånger*, *Kräkånger*, *Lövvånger*), vilka Gösta Holm har skrivit om i ett stort och spännande arbete, *De nordiska angernamnen*, 1991. Kanske kan man tänka sig att ånamnet, *Vinda/Venda*, kommer i bruk ungefär samtidigt som *anger*-namnen, de första århundradena av vår tideräkning? Innebörden kunde i analogi med andra liknande nordiska namn vara ungefär 'den kraftiga svängen' och ursprungligen syfta på sammanflödet med Uman - en högst påtaglig *venda*.

Jan Nilsson

Paltextra

Hur var det nu med palt-utbredningen? (Se DAUM-KATTA årg 3, nr 2). Från ordboksredaktören Carola Åkerlund vid *Ordbok över Finlands svenska folkmål* inlöper följande trösterika meddelande:

Läste just med stort intresse om palt i Daumkatta. Kan vara roligt för er att få veta att vi också i Svenskfinland har palt (och kams). Ordet är väl belagt i hela Svenskfinland och betydelsen är den samma som hos er.

Som kuriositet kan jag berätta att man fortfarande i norra Österbotten äter palt i formen av köttstuvning med blodbröd (paltbröd) som viktig ingrediens. Problemet brukar vara att få tag på paltbrödet nuförtiden.

Jan Nilsson

Studier kring symmetriska husfasader

Alltsedan tidiga barnår har jag kunnat stå och titta på husväggar och se hur mänskofigurer rört sig framför en stillastående dörr- och fönsteranordning. Så har jag tänkt på hur de olika rummen med sina vinklar och vrår och förbindande gångar har varit sammanslutna bakom enhetliga och

prydliga fasader. Två trähus i två våningar träder fram i mitt minne. Här stod farfar Helge framför brotrappan till överläkarbostaden vid sanatoriet på Österås och delade ut pris efter en längdåkningsstävling i Österås skidklubb. Det var hans "avskedstävlan" på vintern 1951. Jag var sex år då. Sanatoriet var igångsatt 1901 efter ritningar av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Denne hade lagt ett axiellt grepp över hela situationsplanen, varemot Sanatoriebacken nedför Österåsberget bildade sin egen sväng. Fönstret till vänster om ingångsdörren existerade inte inomhus, där trappan gick upp till övervåningen. Jag gick fram och konstaterade, att svart duk e.d. var uppspänd bakom glasrutorna. Det handlade alltså om ett blindfönster, som hade sin motsvarighet i köksfönstret till höger om dörren. Sommaren 1954 var jag ute hos norska släktingar på Bogöya i ökedjan utanför Fröya. Där var det onkel Torleif, som stod på sin plattform framför butiksdörren och delade ut post. Den församlade skaran hade förtöjt sina båtar och klättrat upp på ångbåtskajen, där den aktuella byggnaden, uppförd 1935, bildade fond. Liksom på Österås skedde utdelningen under en beslutsam men munter stämning. Nu efteråt inser jag, att en symmetrisk dörr- och fönsteranordning bidrog till helhetsintrycket även på Bogöya. Så har jag börjat att registrera husväggar på "äldre byggnader" och överlagt med mig själv hur den som svarat för utformningen gått fram för att få till stånd en passande dörr- och fönsteranordning.

Det gamla byggnadsväsendet på landet

I mitt avhandlingsarbete har jag blivit ställd att bevisa - om jag kan - att det är vackert med en symmetrisk dörr- och fönsteranordning på fasader. Jag har då sökt mig ut till byggnadsväsendet på landet i stort. En utgångspunkt var avpassning av det enskilda byggandet hos bönderna genom förordning om husesyn och laga byggning i mangård och i fägård. Finländska författare anknuter redan till Gustav I:s förordning 1556, medan efterforskningar i Sverige inte har lett längre tillbaka än till hertig Karls förordning 1590. Med denna förordning om husesyn och laga byggning inbegreps, att bönderna själva skulle förse sig med ämnen att bygga, täcka med o.s.v., timmer, näver och långhalm m.m., på byns oskiftade ägor i skog och mark eller på allmanningen. En annan utgångspunkt var byggandet på kungsgårdar. Gustav I och hans söner lät med hjälp av sina arkitektoniska rådgivare, först och främst Anders Larsson, även benämnd Anders målare, på sina kungsgårdar uppföra ej endast stenhus utan också "ringa träbyggningar". Sedan senare delen av medeltiden var f.ö. den kring varje kungsgård boende allmogen skyldig att biträda med byggande och underhåll av husen, s.k. byggnadshjälp. Genom sitt utförande med i två fall faktiskt påvisbar frontespis och en troligen spåntäckt förstugukvist med närmast karnisformig takkontur och f.ö. axial gruppering tillsammans med ett porthus är huvudbyggnaden liksom anläggningen som helhet att beteckna som svensk variant på renässansstil. Den på Kungsör stående flatbilade timmerbyggnaden, uppförd 1556, har därtill blivit utförd med symmetrisk dörr- och fönsteranordning. En fråga är om skicket att rödfärga ytterväggarna och måla dörr- och fönsteromfattningarna gråa uppstod i samma miljöer. I varje fall anser t.ex. Sigurd Erixon, att den här färgsättningen tilkom som ett renässansmoment. Såväl dessa kungliga beställare som deras arkitektoniska rådgivare följde tydligen med i de arkitekturteoretiska skrifter med mönsterritningar som man hade börjat ge spridning åt från Italien. L. B. Alberti hade i Tio böcker om arkitekturen (1485) följt upp sådana begrepp som konstfärdighet och proportionell noggrannhet från den klassiska arkitekturen. Med avseende på fönster- och dörröppningar hade han därutöver uttryckt: "Och för att ge skönhet åt sådana öppningar skall det fästas omsorg vid, att de av samma storlek svarar mot varandra både till höger och till vänster. Det var vanligt att lämna fönstren och dörrarna i udda antal, men på så sätt att det i mitten var något större än de övriga." I svenska skrifter om lanthushållning har Per Brahe d.ä. på 1580-talet och Schering Rosenhane på 1660-talet tagit med

arkitektoniska frågor i hänseende till byggnadens proportioner. Rosenhane har också förordat portens, d.v.s. ingångsdörrens placering mitt på husväggen med lika antal mot varandra svarande fönster på var sida.

Förordningen om husesyn och laga byggning, som även följdes vid militärboställena, förbättrades av Karl XI 1681. Den allmänna husesynsordningen kompletterades dock 1696 med ett reglemente med ett fullständigt husesynsinstrument för officersboställen i indelningsverket. Häri omnämndes "karaktärsbyggningarna", som skulle uppföras enligt Kungl. Maj:ts förordning och "vissa däröver uppsatta avritningar". Bortsett från Erik Dahlberghs då redan gjorda ritningar, måste Nicodemus Tessin d.y:s i detta sammanhang anonyma men sannolikt hans banbrytande insats och J. E. Carlbergs vidareutveckling häröver i anslutning till Kungl. Maj:ts förordning om officersboställen 1730 framhållas. Enligt deras ritningar skulle sätes- eller karaktärsbyggningen läggas tillsammans med laga hus som en huvudbyggnad med två friliggande flyglar. Jag har särskilt ställt upp serier med på Krigsarkivet förvarade mönsterritningar över sätesbyggningen på ryttmästare och kaptensboställen 1687, 1730, 1732, 1752, 1766, 1800, 1810 och 1861.

Sockenmiljöer kring officersboställen

Efter en noggrann genomgång av husesynsprotokoll, förvarade på Krigsarkivet och på Landsarkivet i Härnösand, och storskiftes- och laga skifteskartor har efter varandra följande byggnadsskeden på de till Umeå socken förlagda officersboställena vid Västerbottens regemente kunnat klarläggas. Boställen för de tre regementsofficerarna vid Västerbottens regemente inköptes efter Karl XI:s beslut 1687. Som överstelöjtnantsboställe utvaldes 1694 ett hemman i Böle i Umeå s:n, varifrån ett redan år 1697 upprättat av- och tillträdesprotokoll har blivit bevarat. För uppsättandet av karaktärsbyggningen hade Kungl. Maj:t givit 600 daler silvermynt i s.k. byggnadshjälp. Redan 1697 förtecknades en bryggstugu- och drängstugulänga av parstugutyp vid gårdens östra sida. 190 timmerstockar m.m. som samtidigt var upplagda på gården, skulle uppenbarligen användas till en sedermera som ved- och vagns- eller redskapshus betecknad länga med lider emellan och läggas vid gårdens västra sida. Att själva "karaktärsbyggningen" blivit grupperad tillsammans med laga hus i mangården i form av en huvudbyggnad med två flygellängor utläser vi dock först genom en anteckning 1872 om staketet vid vägen, som borde byggas om nytt och sträckas förbi gården, "i höjd med yttre långväggarna av flygelbyggnaderna".

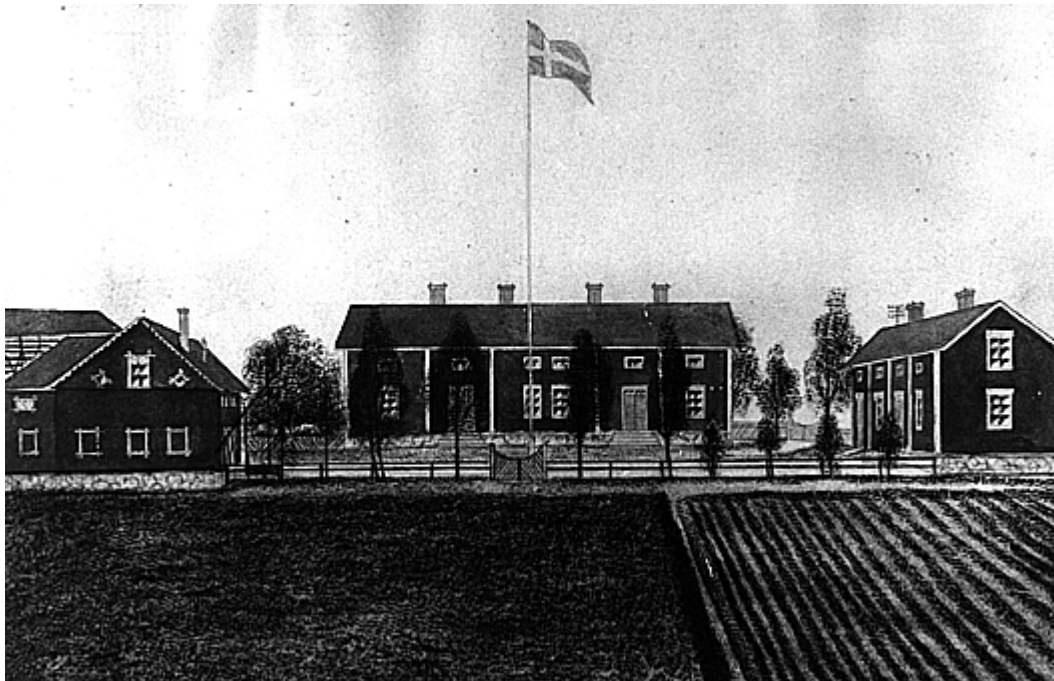
Det var först enligt en överenskommelse 1766 som "landet Västerbotten" åtog sig att inköpa hemman om minst 1/4 mantal till boställen för kompaniofficerarna vid Västerbottens regemente och förse dessa med så god och försvarlig åbyggnad som de flesta av allmogen nyttjade. Med landet Västerbotten menades de för den med mantal åsatta jorden ansvariga bönderna i länet. Kungl Maj:t utfäste att ombesörja karaktärsbyggningen och att tillägga dessa boställen säterifrihet till understöd av underhållet av de laga husen. Jag finner, att detta löfte infriades endast i sist uppgivna avseende med säterifrihet. Min avsikt inskränker sig till att i den här artikeln peka på att laga hus i mangården blivit förlagda som två flygellängor i förhållande till själva byggningen. Efter förslag av officeren inköpte Umeå socken tre hemman 1768. Den befintliga manbyggningen på det till kaptensboställe vid Umeå kompani inköpta hemmanet i Grisbacka by (Hartvigsgård) var förhållandevis liten, såsom den var byggd med sidokammarstuguplan och en förstugukvist framför stugan. Efter ett anslag på 25 riksdaler specie från Umeå socken 1782 förlängdes den med två kamrar på västra gaveln, varefter byggnaden försågs med en ny kvist med "2:ne fönsterskivor, en på var sida om ingången". Denna placerades troligen mitt på hela längan. På storskifteskartan 1802 är själva byggningen flankerad av två flygellängor i mangården: en bagarstugu- och mjölbodslänga på gårdsplatsens östra sida och en redskaps-, ved- och hemlighuslänga på dess västra sida. Tidigare samma år hade emellertid boställshavaren låtit förlänga manbyggningen

ytterligare på östra gaveln, så att hela längan var nära 32 m lång och sköt ut bakom den östra flygellängan. Han samlade ladugårdshusen i en lång länga söder om mangården. På löjtnantsbostället i Västerhiske (Axla) tillskapades först f.o.m. 1811, efter uppförandet av den nya s.k. våningsbyggnaden med symmetrisk sexdelad salsbyggnadsplan 1800, en särskild mangård med två flygelartade husräckor.

- 11 -

På gårdens östra sida låg 1823 en bagarstuga och ett får- och svinhus och på dess västra sida en vedlider- och kornladulänga, som bakom mangården i H-form, med ett vagnslider emellan, anslöt till ladugårdshusen. På fänriksbostället i Ytterhiske (Hedlunda) övergavs genast den dåvarande gårdstomten "i anseende till skeende utskärning av älven" och utsågs en ny gårdstomt "norr om landsvägen på sandheden". Hit flyttade boställshavaren en byggnad med symmetrisk sexdelad salsbyggnadsplan från Sörfors, där han ägde ett hemman. Vid den första husesynen 1768 anmärkte synerätten "i vad ordning husen böra sättas". Boställshavaren anbefalldes att "såsom flygelbyggnad å ena sidan" lägga bagarstugan från den gamla tomten och bygga ihop den med en drängstuga av samma bredd med kammare och förstuga däremellan. "Mitt emot denna flygelbyggnad och på andra sidan" förordades han att sätta ihop en annan länga av en mjölbod, ett redskapshus och ett hemlighus. Till stängsel kring och för att skilja mangården från ladugårdshusen hade boställshavaren, uppgavs det 1774, låtit uppsätta ett rödmålat s.k. spirplank, på vilket spetsarna blivit bestrukna med vit oljefärg. Därtill hade han, sannolikt mitt framför själva byggnaden, anordnat en s.k. gallerport med ett par grindar. Dylika staket med grindar omhandlades också på de andra boställena.

Gullik Dahlstedt

Grisbacka 9:2. Ägare 1886-1927: kyrkvärden och nämndemannen Johan Pettersson. Svart teckning med vit påmålning, utförd av Folke Ricklund i samband med hans rekrytutbildning i Umeå 1920 och med hjälp av dennes yngre bror Yngve. Det var tydligen efter att det enskilda hemmanet genom storskifte och laga skifte blivit tilldelat en större ägolott i anslutning till sin gårdstomt, som man lade an på en större manbyggnad med ett ruvande, dominerande läge. Inom ramen för den nordsvenska gårdsformen grupperades denna som en central huvudbyggnad tillsammans med bagarstugulängan och ladugårdslängan på gården som två friliggande flyglar. Troligen hämtades detta mönster från

officersboställena, där den särskilda mangården också blivit kompletterad med staket och ett par grindar mitt framför huvudbyggnaden. På den här gården är den ännu stående manbyggnaden uppförd c:a 1785 med parstuguplan, förlängd c:a 1812 på norra gaveln och påbyggd med förhöjd vindsvåning före 1887.

- 12 -

Sune Johansson

Låtar, låtar, låtar ...

En ständigt växande rad av pärmar med påskriften "Sune Johanssons samling" pryder DAUM:s arkivsal. Det är en samling som speglar en eldsjäls liv med folkmusiken och spelmansrörelsen. Runt om i landet, för att inte säga runt om i världen har notblad med hans signatur glatt en stor skara musikmänniskor. Sune Johansson är välkänd som spelman, låtkompositör och upptecknare. Åtskilliga spelmän har hos honom fått hjälp med upptecknande och renskrift av låtar. Hans engagemang har bidragit till utgivningen av många låthäften vilka har rönt stor uppskattning och blivit flitigt använda, för att inte säga hårt nötta.

Sune föddes år 1915 i Byvattnet, Skorpeds socken i Ångermanland. Knappt tio år gammal började han tjuvspela på en äldre broders fiol. Tilltaget uppdagades till sist och Sune fick sig en egen fiol. Intresset för noter fanns med från början. I en psalmbok hittade han en instruktion i notläsning.

Sune Johansson

Pengar var det ont om men brodern hade jobb och han såg till att Sune fick en violinbok för nybörjare, "Juhlin's violinskola" å tre kronor. Sune hjälpte till med att bära ut post. Efter skoldagens slut gick han långa vägar mellan kojorna där skogsarbetarnas kvällar ofta ackompanjerades av gamla låtar. En musik som kom att leva i starkt minne. När Sune var 15 år gammal flyttade familjen till Hörnsjö, Nordmaling i Västerbottens län. Här kom Sune i kontakt med Ivar Sjöström, konditor, caféägare och spelman. Av honom fick Sune en noggrann skolning i rullstråk, dubbelgrepp och andra finesser som kännetecknade Sjöströms repertoar. Snart ingick Sune i caféunderhållningen tillsammans med sin lärare. Modernare tongångar blev det i danskapellet Biss som under 30-talet hade spelningar både i när och fjärran. Men det blev den äldre spelmansmusiken som kom att ligga honom varmast om hjärtat. Entusiaster började organisera

spelmansstämmor och spelmanslag. Spelmansrörelsen tog form. I början av 50-talet blev Sune medlem i Västerbottens spelmansförbund. Han blev sedermera ordförande. År 1953 var Sune med och bildade Umebygdens spelmansgille och blev dess förste ordförande. Under fyra decennier har han dessutom varit gillet's spelledare. Ungefär lika länge har Sune varit SJ-anställd, f.o.m. 1934. Innan dess hade han provat på lite av varje, att vara dräng, skogsarbetare m.m. Sune träffade Elise i Hörnsjö. De gifte sig år 1943 - han höll f.ö. knappt på att få ledigt till sitt eget bröllop - och bodde två år i Aspeå innan Sune blev stationerad i Vännäs, där Johanssons kom att stanna. De som känner Sune, de känner nog också Elise. Hon har varit med i alla spelsammanhang - stämmor, kurser, resor m.m. Utan att spela men ofta inblandad i allt det praktiska som gör allt det roliga möjligt. Vänkretsen är stor och många musikanter har haft sina vägar förbi deras gästfria hem. Under sin tid som konduktör och därefter som tågmästare blev Sune bekant med många spelmän. Passagerare med fiollådor blev snabbt "haffade" och åtskilliga polskor har klingat i Sunes vagnar. Han känner folk överallt och detta avspeglas i många hyllmetrar av pärmar och lådor med bandinspelningar.

DAUM har tillsammans med Sune påbörjat registrering och kopiering av samlingen. Det är till Sune man alltid har vänt sig om man har sökt en viss låt eller har behövt hjälp med notskrivning.

- 13 -

Därför gäller det att Sune under vårt samarbete alltid har de vitalaste delarna av sitt arkiv i närheten. Han samlar låtar men också uppgifter om spelmän genom tiderna och har som handledare vid mängder av spelkurser gett deltagarna "kött på benen". Med sitt glada humör entusiasmerar han alla, från nybörjare till gamla rävar. Jag hör själv till dem som har haft Sune som inspiratör, både som nybörjare och senare som handledarkollega. Ofta kommer naturen och naturupplevelser på tal, och i ton. Det märks i hans egna kompositioner: "Höstvandring", "Takdropp", "Den glade taltrasten", "Mot Marsfjäll", "Talgoxen", "Den blå violen", för att nämna några av de hundratals låtar som han under åren har komponerat, för det mesta i direkt anslutning till olika händelser. Låtar ska handla om någonting, brukar Sune säga. "*Vad man gör, gör det med glädje och omsorg då får man ut det mesta och bästa av livet.*"

Staffan Lundmark

LÄNGTAN

Polska av Sune Johansson
Arrangemang Otto Persson

- 14 -

Kärleksbrevet

En kall februarimorgon för snart 20 år sedan. Solen letar sig in i rummet, tränger sig förbi halvslutna persienner och smuts. En loj stämning råder. Det doftar sötaktigt, puder och nytvättat hår. På min mage ligger en liten rödhårig flicka, knappa tre dygn gammal. Gång på gång viskar jag hennes namn. Det knirkar i sängens hygieniska stålrör. Jag ligger alldeles stilla, ben och armar domnar. I halvslummern blir jag klarvaken: Jag står i min pappas stora bruna hand - han gungar mig upp och ner och sjunger "Ro e, ro e fiskeskär, många fiskar få vi där ..."

Några år senare, min pappa fyller snart 90 år och ägnar dagarna åt att glömma. Han är lätttrörd, han vill inte berätta och ännu mindre sjunga. Han vill bara glömma:

Av en språkintresserad kompis har jag fått reda på att det finns ett dialektarkiv i Umeå. Som "visst också har lite visor på band". På arkivet råder tystnad och ordning. En trött men vänlig man hjälper mig tillrätta. Jag vill höra visor från Västerbotten. Riktigt gamla ska dom va! Den vänliga arkivarbetaren plockar fram tre band - Alida Grönlund, Vilhelmina. En distinkt och lite nasal röst strömmar genom lurarna. Nästan fult tycker jag först. Flera av visorna känner jag igen från mina sångstunder med pappa. Visa efter visa lyssnar jag på. Tårarna bara rinner. Jag fattar ingenting! Visst är visorna vackra, men det är sättet att sjunga dem som berör mig. Utmejslat och förfinat utan att vara stelt. Det jag hör är ett livslångt och innerligt förhållande till visorna. Ingen skillnad mellan 1700-tal eller 1940-tal här inte.

Kära Alida!

Det var där det började - i ett grått arkivrum i Humanisthuset för 16 år sedan. Otaliga gånger har jag lyssnat på, kommit tillbaka till Dig och dina visor. Ditt sätt att sjunga har fått mig att ana vad gestalta en text är - blåsa liv i, ge orden kött och blod. Du sjunger likt en Lappmarkens Billie Holiday, med färger av inlandets stillsamma uppror.

Alida, dina visor blev ett med mitt uppbrott från krampaktigt knutna nävar och sammansnörda strupar. Visor från den "efterblivna bondeklassen". Jag fick äntligen respekt för de livsverk som slyas igen eller förvandlas till föryngringsytor. Käraste Alida. Du Kökets estradör ! Du har gett mig musik för små rum och starka känslor.

Tack!

Anna Sjöberg

Anna Sjöberg, folkmusikentusiast, sångerska och pedagog, är en välkänd festivalchef (Umeå Folkmusikfestival). DAUMKATTA är glad att få återge denna text som tidigare har publicerats i folkmusiktidningen Lira år 1995.

Alida Grönlund, 1895-1972, Latikberg, Vilhelmina sjöng visor efter sin farmor, Klara Andersdotter f.1838 i Öravan, Lycksele.

DAUM låg tidigare i Humanisthuset, Umeå universitet.

Yxhorn, yxlägg och yxkäft

Yxan är ett redskap som vi väl alla känner till och som vi har kommit i kontakt med vid olika tillfällen, men trots att en stor del utvecklingen fram till den standard vi har i samhället idag är ett resultat av yxan och dess funktion, så har vi hela tiden tagit redskapet för givet och inte intresserat oss i någon nämnvärd grad för det. Vi känner kanske till att det finns olika typer av yxor, utformade efter vissa behov, och de flesta av oss har väl en eller ett par yxor hemma, i vedboden eller i garaget.

Att yxan intagit en central plats i bondesamhället kan man emellertid se på den flora av benämningar och termer för yxan, och för dess olika delar, som förekommer i dialekterna. I Astrid Lundgrens Ordbok över Nysättramålet, som ges ut av DAUM i höst, finns en hel rad sådana termer.

Nysätra socken ligger vid kusten mitt mellan Umeå och Skellefteå, och socknens huvudort är Ånäset. Skellefteå är den stad som Nysättraborna haft mest kontakt med, som Astrid skriver *stan hä jer-sje 'llett* 'när vi talar om "staden", menar vi Skellefteå'. Nysättramålet räknas på så sätt höra till gruppen nordvästerbottniska mål.

Nedan görs en genomgång av termer för yxor i Nysättramålet. I texten presenteras utdrag ur Astrid Lundgrens arbete, där uppslagsordet står skrivet först, med fet stil. Därefter kommer en markör för ordklassstillhörighet, följt av böjningsmönster i kursiv, översättning, samt i vissa fall språkprov i kursiv, med översättning.

Vilka yxor kan man då stöta på i Nysätra socken? Förutom den vanliga huggyxan finns även yxor utarbetade för speciella ändamål. En sådan yxa är **käckelyxa** f *tjä`kkeLykks tjä`kkeLyksa = tjä`kkeLykksen* 'tväryxa med halvcirkelformig egg använd till att urholka ett trästycke vid tillverkning av tråg o dyl'. Att arbeta med käckelyxa kallas att **käckla** v *tjä`kkeL tjä`kkeL tjä`kkLe tjä`kkLe* 'att urholka ett trästycke'.

Käckelyxan används som vi ser för att holka ur trästycken. Exempel på en situation där käckelyxan kommer till användning är vid hustimring, när undersidan på en stock ska passas in mot översidan på föregående stockvarv (t.ex. en **syll** f *syll sy`lla* 'tillyxad bottenstock i vägg'). Innan det görs ska emellertid stockarnas sidor jämnas till. Det arbetet utförs med en **täljyxa** f *tä`Leikks tä`Leikksa = tä`Lekksen* 'yxa att tälja timmer med'.

För att skaffa bränsle till vedspisen hugger man och kvistar med en vanlig huggyxa, men när de uppkapade vedklabbarna ska klyvas använder man en **klyvyxa** f *kLu`vykks kLu`vykksa = kLu`vykksen* 'yxa använd till att klyva ved'.

Slutligen omnämns i ordboken även en yxa vars funktion i viss mån avviker från de övriga, nämligen **torvyxa** f *tå`rrvykks tä`rrvykksa* 'ett slags hacka med brett järn liknande en spade' varmed man hackade torv till torvströ *vi fA dell a slíp tä`rrvykksa hoNN ha voTTe sä slög* 'vi måste slipa torvyxan, den har blivit så slö' (jämför riksspråkets *gräfta, flåhacka*).

Beträffande termerna för yxans delar kan man först göra en uppdelning av redskapet i två delar, nämligen yxskäftet och yxan. Ordet *yxa* tycks alltså referera till själva yxhuvudet, eftersom någon särskild benämning för detsamma inte förekommer. Yxans nacke kallas **yxhammare** m *i`kkshammar i`kkshammaN i`kkshammarra i`kkshammarra* 'den mitt emot eggen sittande sidan av

yxhuvudet' *hla ve i`kkshammaN* 'slå med yxhammaren!', eftersom dess platta form gör den lämplig att användas som hammare eller slägga. I **yxögat** *n i`kksög i`kksöge = i`kksöga* 'det hål vari yxskafte sitter', fästs ett **yxskafte** *n i`kks-skafft i`kks-skaffte = i`kks-skaffta, i`kks-skaffta vAra* *båTTe bje`rrka* 'yxskafte görs av björk'. Skafte fästs med en **kil** *m tjil tjiln tji`la tji`la* 'kilformat trästycke som drivs in i ex ett yxskafte för att få det att sluta tätare till om yxhuvudet'. Verbet till substantivet *kil* är **kila** *v tjil tjil tji`le tji`le* 'att slå in en kil i ng' *du fA tAga n tjil å tjil fasst i`kkskaffte* 'du får kila fast yxskafte med en kil'.

- 16 -

Yxskafte, av björk, tillverkades av en **svall** *f sjw`All sjw`lla* 'den utväxt som bildas på ömse sidor av en i björkens näver gjord skåra och som används till att göra yxskafte och räfskamar av', hämtad från en **svallbjörk** *f sjw`llbjerrk sjw`llbjerrka* 'ristad björk med utväxt'.

Yxans sidor kallas **yxlägg** *m i`kkslägg i`kksläggen* 'de platta sidorna av yxhuvudet', och yxans skärande del **yxkäfte** *m i`kksjäfte i`kksjäfte* 'yxegg', eller **yxmun** *m i`kksmÖnn i`kksmÖnn i`kksmÖnna i`kksmÖnna* 'yxegg', som en stilistisk variant till den första benämningen. Yxkäften består av ett **egg** *n eddj e`ddje e`ddja e`ddja* 'den skärande kanten på kniv, yxa el lie' *akkt e`ddje* 'akta eggen!', som begränsas av två **yxhörn** *n i`kksjön i`kksjön = i`kksjön* 'de två hörnen på en yxegg' - **framhörn** *n fra`mmhön* bsg 'främre eggspets på yxa', och **bakhörn** *n ba`khön* *ba`khön* 'bakre eggspets på yxa'.

Det har även utvecklats en rad ord, ett semantiskt fält, som beskriver de situationer som kan uppstå vid arbete med yxa. Är det dåligt **bett** *n bett be`tte* 'skärpa hos lie, yxa, såg etc' *du jett no vätt li`en, hä jer-sä dA`Let e bett oppa n* 'du måste nog bryna lien, det är så dålig skärpa på den', kan det hända att man måste **dåka** till *v dÖ`ka = = =* 'slå' med partikel *hann dÖ`ka dell vä Ö`kkshammaN* 'han slog till med yxhammaren', med yxa. Har man då att göra med en **tjör** *m tjör tjön* 'tjur, hartsrik, hård ved i tall och gran', ofta använd som virke till skidor, kälkmedar och båtstavar *tjön båTTe kro`kutAlla* 'tjur från krokväxta tallar', kan det **kälva** *v tjäLv tjäLv tjä`Lve tjä`Lve* 'vibrera (vid slag)' *hä tjä`Lve ute a`rrma dA ja slo ve slä`ddjen* 'det vibrerade i armarna, när jag slog med slägga'.

Då kanske man måste slipa yxa, vilket görs med en **revsten** *m re`vsten re`vsten* 'grövre slipsten använd vid grovslipning av liar, yxor m m'. Lyckas man ändå inte får man ta i med **våld** *f vAll vA`lla, hä jäll ennt fA: sAnnt ve`akLabben anne änn vä vAll* 'det går inte att få sönder vedklampen annat än med våld!'.

När man hugger ved bildas det **tvete** *m tjwet tjwetn tjwe`ta tjwe`ta* 'spånor som bildas när man täljer med yxa el kniv' *nu e`ta demm vä tre`sjeen menn dA ja dö: fA demm e`ta ve tjwe`ta* 'nu äter de med träskedar, men när jag dör får de äta med spånor'; *dA e`le demm vä tjwetn å bje`rrkven* 'då eldade man med spånor och björkved', och riktigt små huggspån kallas **tvetboss** *n tjwe`tbÖs tjwe`tbÖse* 'små huggspån på vedbacke'. Vid fällning av träd brukar man **skyra** *v sjyr sjyr sjüt sjüt* 'hugga djupt i träd vid fällning'. Då bildas en **skyra** *f sjyr sjy`ra = sjy`ren* 'skåra i trä gjord med yxa el kniv', som kan vara en **snedskyra** *f sne`sjyr sne`sjyra* 'sned skåra', eller en **tvärskyra** *f tjwÖ`sjyr tjwÖ`sjyra = tjwÖ`sjyren* 'skåra på tvären i trä'. Spån som uppstår vid trädfällning kallas **skyrvtete** *m sjy`rtjwet sjy`rtjwetn* bsg och koll 'spån som bildas framför allt vid fällning av träd med yxa' *tö`jjen å nA`ppen ihop sjy`rtjwetn* 'ta och plocka ihop spånen efter trädfällningen!'.

Ola Wennstedt

- 17-

SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ

- 18-

SPRÅK- OCH FOLKMINNESINSTITUET
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)

Box 4056, Jägarvägen 18, 904 03 UMEÅ,
Tel Expedition och bibliotek 090-13 58 15
E-post:daum@daum.umu.se
<http://www.umu.se/daum>
Arkivchef 13 58 16 , Förste arkivarie 13 58 18
Arkivarier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik)

[Till toppen](#)

[Till DAUM-KATTA](#)

Sidan uppdaterad 13 jun 2003 av [Ola Wennstedt](#)